

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 94(4778)

П. М. Лепісевич

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ АЛКОГОЛЮ В УНР ТА ЗУНР В РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

Заналізовано досвід правового регулювання низки питань, пов'язаних із виробництвом та обігом алкоголю в Українській Народній Республіці в добу Української Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії, а також у Західноукраїнській Народній Республіці на початку ХХ століття.

Ключові слова: українська державність, горілчана монополія, виробництво та збут алкоголю, законодавча діяльність, державний бюджет, податкові надходження, джерела самостійного фінансування, боротьба з пияцтвом, акциз.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що людство ознайомилося з алкоголем ще на додержавних етапах розвитку суспільства. Також доведено, що прибутки від виробництва алкоголю зазвичай перевищують дохідність будь-якого іншого легального бізнесу (окрім, можливо, виробництва зброї). Проте підвищене споживання алкогольної продукції громадянами тієї чи іншої держави світу спричиняє ризики зростання злочинності, зубожіння населення, його люмпенізації тощо. Сьогодні, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, алкоголь є причиною майже 4% усіх смертей у світі. Від зловживання спиртними напоями гине більше людей, ніж від СНІДу, туберкульозу та війн. Водночас цікавими (в аспекті історичного досвіду) засобами регулювання якості алкогольної продукції стало надання провідним її виробникам привілеїв та привілейованого статусу, що сприяє зміцненню економічної єдності держави.

З огляду на це доцільно виявити та проаналізувати історичний досвід правового регулювання виробництва, збуту і споживання

алкоголю в роки зародження новітньої національної української державності 1917–1921 рр., дослідити основні моделі державного втручання в сферу виробництва та споживання алкоголю в УНР та ЗУНР, акцентувати увагу на недоліках в розрізі цієї тематики.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та дослідження оптимальної моделі державно-правового регулювання суспільних відносин, що виникли у сфері виробництва, збуту та споживання алкоголю в період новітньої національної української державності 1917–1921 рр., здійснили відомі вчені, історики-правники М. Чубатий, Б. Савчук, М. Тищенко, М. Никифорук, О. Мицюк, В. Макарчук, В. Навроцький, А. Голосенко, А. Магидович.

Окрім цього, до джерельної бази вивчення історичного досвіду зазначеної проблеми належать тексти нормативно-правових актів цього періоду, довідкова література, вітчизняні та зарубіжні електронні ресурси, періодична преса ХХ–ХХІ ст.

Мета статті – аргументовано довести, що в УНР та ЗУНР існували певні моделі державного втручання у сферу виробництва та споживання алкоголю, законодавчого й адміністративного регулювання боротьби з пияцтвом, встановлення споживчих цін, організації податкової системи.

Виклад основних положень. Як відомо, Наддніпрянська Україна отримала «сухий закон» у спадок від ще царської Росії, де він був уведений на початку Першої світової війни. Окрім позитивних моментів, як-от загального витверезіння робітничої та селянської маси в тилу, наявність тверезих, а відтак більш боєздатних фронтовиків тощо, заборона виробництва і реалізації міцних напоїв мала й негативні наслідки – передусім катастрофічні в умовах війни втрати бюджету.

Проголосивши Третім Універсалом (7 (20) листопада 1917 р.) УНР та її відокремлення (федеративний зв'язок) від Росії, Центральна Рада та її Генеральний секретаріат відразу зіткнулися з браком готівки, яку нова радянська влада банально припинила підвозити з колишнього імперського Центру до бунтівної України.

Уже 10 (23) листопада Генеральний секретаріат розглядав інформацію В. Винниченка про неможливість виплати заробітної платні заводським робітникам через відсутність коштів у відділеннях банків. Генеральний секретаріат на той час допустився, окрім багатьох інших, і певної економічної помилки, яка спричинилась до фінансової нестабільності українських властей, – законодавчого відновлення державної горілчаної монополії, скасованої царським урядом у 1914 р., з одночасним введенням у країні «сухого закону». Втім зазначимо, що певні (щоправда, запізнілі у часі й непослідовні зусилля) у цьому

напрямі Міністерством фінансів таки були здійснено. На засіданні Ради Народних Міністрів 17 квітня 1918 р. розглядався запропонований заступником міністра фінансів В. П. Мазуренком проект постанови про дозвіл продажу коньяку та вина з фруктів і ягід. Постановили: «дозволити продаж коньяку і вина з фруктів та ягід на умовах, запропонованих Міністерством фінансів» [13], тобто під урядовим наглядом і контролем із боку Мінфіну. Як бачимо, найбільш дохідна алкогольна продукція – горілчана – у постанові РНМ навіть не згадувалася: не могла ж «народна влада» споювати український народ гірше за клятий царизм.

До ідеї державної горілчаної монополії повернувся уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського, що прийшов на зміну Першій УНР внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. Уже 3 травня (на четвертий день існування нової влади! – *авт.*) з метою покращення фінансового становища новосформована Рада міністрів визнала за необхідне запровадити монополію на цукор, тютюн і сірники; оголосила про підвищення залізничних тарифів і *запровадження казенної винної монополії* [21].

Маємо цікавий документ «Розпорядок Державного Секретаріату фінансів з дня 25 лютого 1919 (року) в справі припинення руху гуралень», яким установлено (параграф 2), що *«державні повітові комісаріати займуть сечас весь запас спирту на річ Держави за викупом, який пізніше означиться»* [16, с. 25–26]. Це Розпорядження, як випливає зі (суцільної) нумерації документів, стало 31-м законодавчим актом ЗОУНР.

Конкурентами гетьманським властям у справі виробництва і збуту алкоголю несподівано стали німецькі та австро-угорські союзники.

Фіксуючи низьку ефективність закупівлі продовольства в селян за готівкові кошти, представники господарської місії Німеччини та Австро-Угорщини на початку червня 1918 р. звернулися до Ради міністрів із проханням дозволити їм увезення в Україну 400 вагонів горілки.

Питання розглядалося на Раді міністрів 5 червня 1918 р. [12]. Міністр продовольства вказував, що ідея використання горілки для стимулювання селян у принципі прийнятна, але спиртне не має використовуватись як прямий платіжний засіб (тобто як бартер). Після тривалого обговорення дев'ятьма голосами проти чотирьох учасники засідання відкинули ідею «спиртного» заохочення дрібних виробників сільськогосподарської продукції спиртовмісною продукцією іноземного виробництва, але не заперечили проти вже запровадженої Міністер-

ством фінансів практики стимулювання здавачів сільськогосподарської продукції горілкою українського виробництва.

31 липня 1918 р. в Українській Державі П. Скоропадського прийнято Закон про відновлення державної горілчаної монополії [3, с. 200–201]. Чергова зміна влади у Києві (прихід Директорії у грудні 1918 р.) не могла не позначитися на підходах до дражливого і водночас фінансово перспективного питання.

Спершу Директорія не запроваджувала на контрольованій нею території горілчану монополію (а також тютюнову, газову, соляну та ін.). Такі дискусії тривали в березні 1919 р., але всі пропозиції підвищення акцизів міністри Директорії визнали неприйнятними з огляду на те, що подорожчання солі, гасу, тютюну та інших підакцизних товарів «ударить» найперше по «мужику», тобто селянству. Отже, свою роль зіграли міркування про збереження підтримки основного числа споживачів підакцизної продукції – селян, робітників, ремісників, дрібних службовців, які становили соціальну базу української влади, надто зважаючи на те, що їх активно намагалася перетягнути на свій бік так звана радянська влада.

До питань боротьби з пияцтвом у рядах діючої армії властям Другої УНР довелося повертатися й у наступні місяці. Так, 7 жовтня 1920 р. набула чинності обов'язкова постанова армійського прифронтового комісара при армії УНР Ф. Сумневича. На території УНР, звільненій з-під ворожої окупації, заборонялися азартні ігри в карти, виготовлення самогону та продаж спиртних напоїв. За порушення заборони передбачався штраф у розмірі 60 тисяч гривень або позбавлення волі на термін до кількох місяців [22]. Натомість хроніки УГА фактів пияцтва особового складу не фіксують. Нема таких згадок і у мемуарах безпосередніх учасників подій – галичан.

У зовсім інших умовах і психологічному настрої перебували урядовці *Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР)*, проголошеної в листопаді 1918 р. На території колишньої Австро-Угорської імперії продовжували діяти всі колишні закони – аж до їхнього офіційного скасування та прийняття нового національного законодавства.

На відміну від Першої та Другої УНР, галицька (українська) політична еліта чітко бачила джерела самостійного фінансування західноукраїнської державності. Це передусім експортний потенціал галицького рільництва: «збіже, дерево, тютюн, худоба, товщі (жири – *авт.*), скіри, дріб (пташине м'ясо – *авт.*), яйця, нафта, земний віск (озокерит – *авт.*), сіль, калійні солі, спирт, цукор, лен, коноплі, вовна» [24, с. 61].

Торговий баланс Австрії за 1913 р. засвідчував, що Галичина (обидві частини Королівства) імпортувала товарів на 321 млн крон, експортувала – на 714 млн крон [24, с. 61]. За умови вільного розвитку приватної ініціативи – а у цьому питанні західноукраїнські політики, на відміну від східноукраїнських, не сумнівалися – податкові надходження можна було не лише зберегти, але й суттєво збільшити, порівняно з австрійськими часами. Також прибуток могли (і мали) давати державні монополії – *спиртова* та *тютюнова*, й обкладення загальнодержавним податком нафтодобувної промисловості. Галицькі політики планували отримувати необхідні для фінансової самостійності держави кошти шляхом емісії власної валюти, за допомогою зовнішніх і внутрішніх позик, а також від скорочення державного апарату [24, с. 61–65]. Зрозуміло, що такі плани слід було втілити у відповідну правову форму.

Очевидним джерелом швидких надходжень до державного бюджету ЗУНР (з 22 січня 1919 р. – ЗОУНР) могли стати акцизи від спиртних напоїв і тютюну, які були звичними для австрійського обивателя і не викликали у нього несприйняття. Однак тютюнові фабрики у Винниках (під Львовом) і Монастериськах (що на Тернопільщині) були у неробочому стані. Натомість спиртове (горілчане) виробництво відчувало нестачу сировини – зерна чи картоплі [25, с. 30]. Вказані обставини не зупиняли українських реформаторів. У квітні 1919 р. в ЗОУНР було видано «Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ, скарбу, торгу і промислу з дня 15 цвітня 1919 р. про продаж горячих напитків». У документі вказувалося: «На підставі закону з дня 28 червня 1881 (року) ч. 62 про торгівлю і шинкування горячих напитків і їх дрібну продаж, постановляється (...) Забороняється шинкувати і продавати в публічних льокалях горячі напитки (спірт, горівки, рум, лікери, вина) по 8-й годині вечером кожного дня, а крім того від суботи 6-ої вечером аж до понеділка до 6 години рано» [15, с. 30].

За порушення цитованого Розпорядку параграфом другим документа було передбачено штраф у розмірі від 100 до 5 000 крон, або арешт від 24 годин до 3 місяців. Відступ військ Директорії та УГА з України супроводжувався певною деморалізацією особового складу, зокрема фактами пияцтва у середовищі військових.

Реквізований алкоголь використовували не лише для поповнення мізерного бюджету ЗУНР, а й задля підтримання бойового духу армії. В УГА продовжували дотримуватись австрійських норм видачі рому, коньяку та інших спиртних напоїв особовому складу, встановлених ще цісарським законодавством. У вересні 1919 р. «Український

прапор» (Відень) розмістив інформацію такого змісту: «Заказ продажи спиртных напитков. Розпорядок українського правительства наказує під карою втрати свободи подавання і продаж спиртних напоїв козакам української армії» [2, с. 17–18].

Проте й тут з'явилися певні нововведення. Пізнавальним у цьому контексті вбачається «Тимчасовий припис мірини (дієти) в лічницях». Згідно з документом, установлювали такі норми забезпечення хворих і поранених вояків УГА, що перебували в шпиталях: «строга дієта – (...) вино 25 цл (сантілітрів, тобто 250 грам – авт.), дієта переходова – (...) вино – 25 цл, пиво – 50 цл, дієта для виздоровців (...) вино – 25 цл». Цікаво, що для здорових вояків, які опинилися в стінах військового шпиталю (до відбуття на фронт), вино за рахунок санітарного відомства «не належиться» [1, с. 25–26]: хочеш повернути собі право на видаваний державою алкоголь – іди на фронт, а не відсиджуйся у тилу.

Серед малорезультативних зусиль місцевих урядовців ЗОУНР була спроба адміністративного регулювання споживчих цін, зокрема на спиртні напої. 29 березня 1919 р. в рубриці «Урядові оголошення» станіславська газета «Република» помістила розпорядження повітового Комісаріату в Станіславі ч. 479/19 «Цінник (...) в лучших ресторациях і каварнях у Станіславі». З документа дізнаємося, що «зупа» (суп) мала б обійтися відвідувачеві рестораційного закладу у «1.20 корони», гуляш – «5.50 корон», «бутелька вина» – від 32 до 50 «корон», яєчня з 3 яєць – «4.0 корони» [23].

Висновки. Отже, заналізований матеріал дає підстави для висновку, що український внесок у світову теорію і практику державно-правового регулювання виробництва, збуту та споживання алкоголю в період Визвольних змагань 1917–1921 рр. не був значним і зводився здебільшого до певного задіяння алкогольного ресурсу у справі фінансування діяльності урядів УНР, Української Держави П. Скоропадського і особливо ЗУНР. Це зумовлено тим, що інші джерела податкових надходжень були через різні обставини малопопулярними серед населення і, відтак, проблемними для провідників національно-визвольного руху.

1. Додаток до ВВК 148 // Вістник Державного Секретаріату військових справ (Станіславів). – 1919. – Ч. 12 (1 мая).

2. Заказ продажи спиртных напитков. Розпорядок українського правительства наказує під карою втрати свободи подавання і продаж спиртних напоїв козакам української армії // Український прапор (Відень) / редактор і видавець Степан Баран. – 1919. – Ч. 10 (17 вересня).

3. Закон про відновлення державної горілчаної монополії // Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали: у 2 т. / ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; НАН України; Інститут історії України; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Т. 2. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.

4. Крымский бюджет «наполняется» вином, водкой и пивом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://an-crimea.ru/page/news/133646/>

5. Магидович И. П. Очерки по истории географических открытий. Том II: Великие географические открытия (конец XV – середина XVII вв.) / И. П. Магидович, В. И. Магидович. – М.: Просвещение, 1983. – 400 с.

6. Мицюк О. Аграризація жидівства України / О. Мицюк. – Прага, 1932. – 272 с.

7. Народи над фінансами Західньої Области. Комунікат фінансової Комісії У. Н. Р. // Република (Станіславів). – 1919. – Ч. 86 (16 мая). – С. 2.

8. Об организации борьбы с фальсификацией виноградных, плодоягодных и изюмных вин. Постановление Совета народных Комиссаров РСФСР от 11 июля 1924 г. // Известия ЦИК и ВЦИК. – 1924. – № 164 (20 июля).

9. Письмо с предложениями, как облегчить работу производителям вина, отправлено в Минсельхоз России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/58920>

10. Подарки под елочку: что в Украине подорожает с Нового года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: domik.ua

11. Протокол засідання Генерального секретаріату. 13 листопада 1917 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 73–73 зв., арк. 73.

12. Протокол засідання Ради міністрів Української Держави. 5 червня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 38.

13. Протокол засідання Ради Народних Міністрів 17 квітня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75–77.

14. Производство крымской «Массандры» в России не считают вином [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.bigmir.net/news/companies/48692-Krymskie-vina-v-Rossii-nazvali--vinnym-napitkom>

15. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ, скарбу, торгу і промислу з дня 15 цвітня 1919 про продаж горячих напиктів» // Република. – 1919. – Ч. 65 (18 цвітня).

16. Розпорядок Державного Секретаріату фінансів з дня 25 лютого 1919 (року) в справі припинення руху гуралень // Вісник Державних Законів і Розпоряджень. – 1919. – Вип. 3 (2 марта).

17. Савчук Б. Алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.

18. Список країн за Індексом людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

19. Тищенко Микола Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

20. Торговая энциклопедия. Справочник и руководство по организации, практике и технике торговли. Т. 1: Советское законодательство по торговому обороту (Очерк важнейших правил). – М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительских Обществ, 1925. – 267 с.

21. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – 402 с., с. 182; з посиланням на: ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3–3 зв.

22. Україна: Хроніка (...) Рік 1920. – С. 267, з посиланням на: Українське слово (Станіславів). – 1920 (17 жовтня).

23. Урядові оголошення. Державний повітовий комісаріат в Станіславові ч. 479/19. – С. 4. – Цінник (...) влучших ресторациях і каварнях у Станіславові // Република. – 1919. – Ч. 48. (29 марта). – С. 4.

24. Уладженне фінансових справ Галицької Держави // Нехай живе Незалежна Галицька держава: збірник статей. – Відень: Український прапор, 1922. – 80 с.

25. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 52 с.

26. Вейник В. А. Хроника советской пиво-водочной вакханалии / В. А. Вейник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://do.gendocs.ru/\(doocs\) index-67994.htuml](http://do.gendocs.ru/(doocs) index-67994.htuml)

Леписевич П. М. Государственно-правовое регулирование производства и оборота алкоголя в УНР та ЗУНР в годы Освободительных движений (1917–1927 гг.)

Проанализирован опыт правового регулирования целого ряда вопросов, связанных с производством и оборотом алкоголя в Украинской Народной Республике во времена Украинской Центральной Рады, Украинского Государства гетьмана П. Скоропадского и Директории, а также в Западноукраинской Народной Республике в начале ХХ века.

Ключевые слова: украинская государственность, монополия водки, производство и сбыт алкоголя, законодательная деятельность, государственный бюджет, налоговые поступления, источники самостоятельного финансирования, борьба с пьянством, акциз.

Lepisevych P. M. State-legal regulation of alcohol production and sale in the Ukrainian National Republic and the West Ukrainian People's Republic during liberation movements (1917–1921)

Humanity found out about alcohol at the early stage of the development of the society. The profits of the alcohol production are usually known to exceed the yield of any other legal business (with the exception of weapons production). However, the increased consumption of alcoholic beverages by the citizens of any State of the world causes the risks of increased crime, the impoverishment of the population, its going lumpen, etc. Today, according to data of the World Health Organization alcohol is the cause of almost 4% of all deaths in the world. The alcohol abuse kills more people than AIDS, tuberculosis, and wars. At the same time interesting (in terms of the historical experience) means of regulating the quality of alcoholic

beverages was providing privileges and privileged status to leading manufacturers, it facilitated strengthening the economic unity of the State.

This article deals with the experience of legal regulation of a number of issues related to the production and sale of alcohol in the Ukrainian People's Republic during the activity of the Ukrainian Central Rada, the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyyi and the Directory, as well as in the West Ukrainian People's Republic at the beginning of XX century.

In the Ukrainian National Republic and the West Ukrainian People's Republic there were certain models of the State intervention in the sphere of production and consumption of alcohol, legislative and administrative regulation of combating alcoholism, establishment of consumer prices, organization of the tax system.

Key words: *Ukrainian statehood, alcohol monopoly, alcohol production and sale, legislative activity, state budget, tax funds, sources of independent financing, fight against alcoholism, excise duty.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК 373.163(377)»15/17»

Х. В. Майкут

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ СТАТУТАМИ

Здійснено дослідження цивільно-правового інституту опіки на українських землях за Литовськими статутами. З'ясовано, що Литовські статуту, продовжуючи опікунські традиції Київської Русі, детально регламентували майнові відносини між опікунами та підопічними шляхетського походження, а опіку над дітьми з непривілейованих верств населення регулювали відповідно до звичаєвих норм.

Обґрунтовано, що Третій Литовський статут, увібравши найкращі правові ідеї, зберігши дух українського народного права, став своєрідним підсумком еволюції опікунського права на українських землях у XVI ст.

Ключові слова: *Литовські статуту, опіка, піклування, опікун, підопічні.*

Постановка проблеми. Утворення незалежної Української держави та формування національної правової системи зумовлюють відчутне поглиблення в об'єктивному вивченні історії українського права. Важливого значення набувають, зокрема, дослідження особливостей правового регулювання суспільних відносин в окремих регіонах України, аналіз історичних, політичних, національно-